Мікалай ПЛАВІНСКІ

ГРАФІЦІ СЯРЭДНЯВЕЧЧА

Мікалай Плавінскі — кандыдат гістарычных навук, дацэнт. Аўтар і суаўтар 10 манаграфій і больш як 200 навуковых, навукова-папулярных і энцыклапедычных артыкулаў па археалогіі і гісторыі Беларусі сярэднявечнага перыяду. Займаецца вывучэннем археалогіі Полацкай зямлі і сумежных тэрыторый, а таксама гісторыяй сярэднявечнай зброі.

Дзякуючы даследаванням археолагаў мы шмат што ведаем пра жыццё і побыт нашых сярэднявечных продкаў. Мы добра можам уявіць сабе, у якіх дамах яны жылі, як займаліся сельскай гаспадаркай і рамёствамі, якой зброяй ваявалі, можам нават рэканструяваць сістэму іх харчавання. А вось пра тое, як яны выглядалі, апраналіся штодня і на святы, якімі самі сябе бачылі, — амаль не ведаем. Тут чытач можа здзівіцца і задаць пытанне: «Як жа так? А шматлікія ўдзельнікі папулярных сёння клубаў гістарычнай рэканструкцыі? На падставе чаго яны аднаўляюць адзенне сярэднявечных людзей?».

Справа ў тым, што праца па сапраўднай навукова-абгрунтаванай рэканструкцыі знешняга выгляду продкаў надзвычай складаная і мае шмат абмежаванняў крыніцазнаўчага парадку. Галоўнай праблемай з’яўляецца практычна поўная адсутнасць тагачасных выяў людзей. У адрозненне ад Заходняй Еўропы, на Русі ілюстраваныя летапісы былі вельмі нешматлікімі. Самым знакамітым летапісным помнікам, багата аздобленым шматлікімі мініяцюрамі, з’яўляецца так званы Радзівілаўскі летапіс. Верагодней за ўсё, мініяцюры Радзівілаўскага летапісу былі створаны дзесці на ўсходзе Вялікага Княства Літоўскага альбо ў Наўгародскай ці Пскоўскай землях у канцы XV стагоддзя, хаця, напэўна, частка іх капіруе больш раннія малюнкі. Але найбольш рэалістычна ў Радзівілаўскім летапісе адлюстраваны вопратка, узбраенне і прадметы побыту менавіта канца XV стагоддзя. Ранейшыя мініяцюры з выявамі людзей, якія былі б звязаны з беларускімі землямі, увогуле адзінкавыя і найчасцей выкананы пад уплывам візантыйскіх іканаграфічных традыцый.

Віцебск, святы воін.

Ваяры. Спаская царква.

Акрамя мініяцюр, выявы людзей сустракаюцца сярод фрэсак, захаваных на сценах храмаў. На жаль, яны таксама надзвычай нешматлікія — фактычна да нашага часу ў адносна добрым стане захаванасці дайшлі толькі фрэскі XII стагоддзя Спаса-Праабражэнскай царквы Ефрасіньеўскага манастыра ў Полацку. Акрамя таго, фрэскі ствараліся майстрамі, якія працавалі пад моцным уплывам візантыйскіх іканаграфічных традыцый, а таму ўбачыць на іх творах пэўныя рэальныя дэталі практычна немагчыма.

Археалагічныя крыніцы таксама даюць толькі вельмі абмежаваную інфармацыю пра знешні выгляд сярэднявечнага насельніцтва Беларусі. Падчас раскопак пахаванняў у курганах ці хрысціянскіх грунтовых могільніках археолагі звычайна выяўляюць толькі металічныя ці шкляныя дэталі вопраткі і ўпрыгажэнні. Рэшткі тканіны ці скуры знаходзяцца надзвычай рэдка, а калі яны і трапляюцца, дык толькі ў выглядзе зусім дробных і надзвычай дрэнна захаваных фрагментаў. На падставе такіх знаходак вельмі цяжка стварыць цалкам навукова абгрунтаваную рэканструкцыю вопраткі пахаваных. Падчас раскопак культурных слаёў старажытнарускіх гарадоў і замкаў прадметы з арганічных матэрыялаў могуць быць выяўлены значна часцей, хаця яны таксама знаходзяцца пераважна ў фрагментаваным выглядзе (асобныя кавалкі тканіны ці рэшткі абутку).

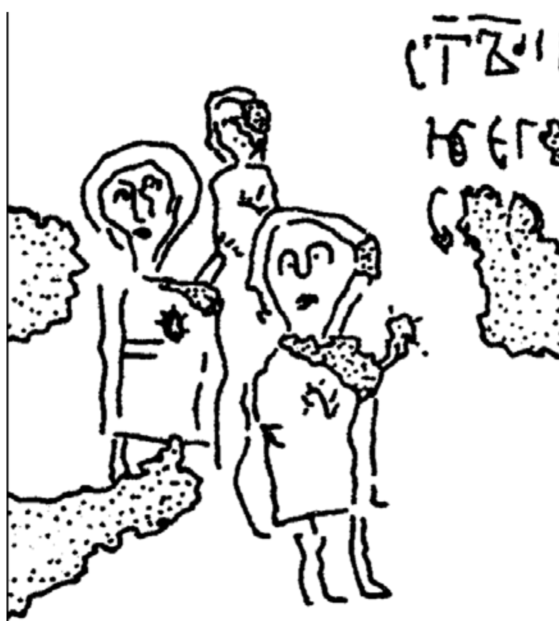
Але ёсць адна катэгорыя крыніц, якія дазваляюць паглядзець на сярэднявечных жыхароў Беларусі іх уласнымі вачыма. Гэта графіці — малюнкі, што рабіліся звычайнымі людзьмі, якія не валодалі пэўнымі мастацкімі навыкамі і не мелі на мэце стварэнне такіх выяў, якія б праіснавалі доўга. Графіці наносіліся вострымі прадметамі на самых розных больш-менш прыдатных для гэтага паверхнях — манетах, костках, праселках, асялках, будаўнічых матэрыялах, храмавых сценах. Такія малюнкі часта адрозніваюцца наіўнасцю, схематычнасцю і мінімальнай прапрацоўкай дробязей. Разам з тым, яны пазбаўлены альбо максімальна вольныя ад іканаграфічных традыцый, пад уплывам якіх знаходзіліся прафесійныя майстры. І галоўнае, іх аўтары вельмі добра ведалі прадметы, якія малявалі, бо тыя спадарожнічалі ім у побыце. Акрамя таго, графіці

здольныя, да пэўнай ступені, распавесці не толькі пра знешні выгляд людзей, але і пра іх думкі і нават настроі. У гэтым яны чымсьці падобныя да сучасных фотаздымкаў.

Тое, што графіці вельмі дакладна, хаця найчасцей і надта прымітыўна, перадаюць знешні выгляд людзей, якія іх малявалі, і рэчаў, што спадарожнічалі ім у жыцці, у першую чаргу, вельмі добра бачна, як ні дзіўна, па выявах святых. Аўтары гэтых малюнкаў спрабавалі вельмі дэталёва перадаць усе асаблівасці пастаў святых і іх неабходныя атрыбуты, роўна так, як гэта рабілі і прафесійныя мастакі, якія распісвалі фрэскамі сцены храмаў.

У якасці прыкладу можна прывесці выяву святога воіна на сцяне Дабравешчанскай царквы XII стагоддзя ў Віцебску. Чалавек, які прадрапаў гэты малюнак, імкнуўся максімальна дакладна перадаць усе асаблівасці характэрнай для візантыйскага і старажытнарускага мастацтва выявы святога воіна з німбам, які трымае ў руках кап'ё. Святы воін апрануты ў плашч і, напэўна, даспех з птэрыгамі — ікангафічнай дэталлю, падставай для з'яўлення якой у IV—V стагоддзях паслужыў элемент грэкарымскага ўзбраення, што складаўся са скураных лопасцяў і прыкрываў сцёгны. Відавочна, аўтар графіці пэўным чынам «скапіраваў» выяву з нейкай бачанай ім фрэскі. Падобныя графіці са святымі воінамі ёсць таксама на сценах кіеўскіх і наўгародскіх цэркваў. Увогуле, адрозніць святога ці святую ад звычайных мужчыны ці жанчыны на графіці дастаткова проста, бо вакол галоў святых абавязкова маляваліся німбы.

Што ж тычыцца выяў звычайных людзей, дык яны могуць быць вельмі рознымі, роўна такімі ж, як іх аўтары. Шырокую вядомасць набылі малюнкі наўгародскага хлопчыка Анфіма, які недзе ў 20—30-я гады XIII стагоддзя вучыўся грамаце. «Сшыткамі» для яго служылі кавалкі бяросты, на якіх хлопчык старанна выціскаў пісалам літары. Аднак гарэзлівы Анфім паспяваў не толькі практыкавацца ў пісьме, але яшчэ і маляваць на тых жа самых кавалках бяросты. На адным з іх хлопчык адлюстраваў сябе ў якасці вершніка, які забівае кап'ём зрынутага на зямлю ворага, і старанна падпісаў свой «партрэт», каб ні ў кога не ўзнікала пытанняў, хто ёсць хто ў гэтай «батальнай сцэне». Цікава, што

Каложа, святыя.

Ваяры Анфіма.

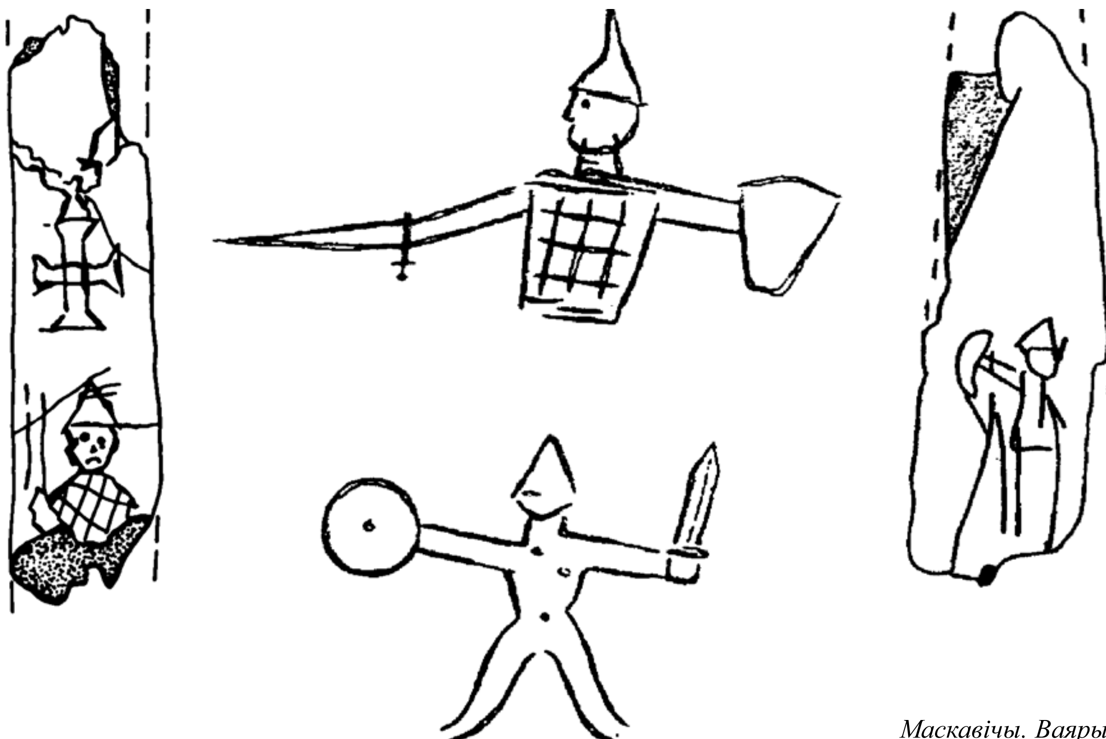
Аўтапартрэт Анфіма.

маленькі Анфім не заўжды мог правільна палічыць колькасць пальцаў на руках, але даволі дакладна перадаў форму шлемаў на галовах вояроў і рух вершніка, які працінае кап'ём свайго ворага.

Не менш цікавай знаходкай з'яўляецца вялікая серыя графіці з ужо згаданага гарадзішча Маскавічы, размешчанага непадалёк ад Браслава. Падчас раскопак гэтага помніка, якія праводзіліся ў 1976—1978 гадах археалагічнай экспедыцыяй пад кіраўніцтвам Людмілы Дучыц, было выяўлена больш за 120 костак жывёл з разнастайнымі графіці. Выдатны расійскі гісторык-медыевіст і знаўца старажытнаскандынаўскай літаратуры і пісьменства Алена Мельнікава, якая адмыслова вывучала гэтыя знаходкі, датавала іх XII—XIII стагоддзямі. Даследчыца падзяліла маскавіцкія графіці на тры асноўныя групы. Да першай, самай шматлікай, яна аднесла надпісы, нанесеныя рунамі — знакамі старажытнага скандынаўскага алфавіта, а таксама асобныя руны і рунападобныя знакі. Да другой групы належаць разнастайныя малюнкі, сярод якіх пераважаюць выявы людзей (усяго іх налічваецца васямнаццаць). Трэцяя група маскавіцкіх графіці складаецца з прадрапаных на костках сетак. Такія сеткі

Анфім і яго сябры.

Маскавічы. Вояры.

Коцікі.

выкарыстоўваліся ў якасці палёў для гульняў, якія сёння мы назвалі б настольнымі. Тэхніка нанясення выяў, знакаў і малюнкаў супадае. Гэта дазваляе меркаваць, што яны наносіліся адным чалавекам, які альбо сам быў скандынавам, альбо меў продкаў скандынаўскага паходжання, пра што сведчыць яго абазнанасць у рунах.

Самым нечаканым творам невядомага маскавіцкага «мастака» з'яўляецца выява агаленай жанчыны. Нягледзячы на пэўную схематычнасць, малюнак прапрацаваны дастаткова дэталёва. Канешне, немагчыма сказаць, што дакладна падштурхнула нашчадка вікінгаў да адлюстравання агаленай натуры, але ў любым выпадку вынікам яго намаганняў стаў самы старажытны беларускі твор у стылі «ню».

Астатнія малюнкі, створаныя маскавіцкім аўтарам, відавочна, адлюстроўваюць яго побыт — ваяры ў шлемах, са шчытамі і мячамі, лодкі і караблі з іх экіпажамі — гэта менавіта тое, што бачыў жыхар памежнай полацкай крэпасці, размешчанай на рачным гандлёвым шляху. Можна ўпэўнена меркаваць, што і сам «мастак» быў прафесійным ваяром, бо найбольш дакладна і дэталёва ён адлюстроўваў не што-небудзь, а менавіта прадметы ўзбраення.

Увогуле, выявы ўзброеных людзей складаюць значную, калі не сказаць большую, частку графіці старажытнарускага часу з тэрыторыі Беларусі. Зрэшты, гэта і не здзіўляе, бо іх аўтары жылі ў эпоху, калі вайна была звыклай і амаль штодзённай з'явай. На падставе аналізу гэтых малюнкаў можна нават рэканструяваць «ідэальны» вобраз ваяра-дружынніка, як ён бачыўся тагачасным людзям. «Сапраўдны дружыннік» мусіў мець шлем на галаве і быць узброеным шчытом і мячом. На некаторых малюнках ваяры паказаны апранутымі ў кальчугі ці пласцінкавыя даспехі. Адметна, што гэтыя самыя дэталі ўзбраення разглядаліся як найважнейшыя атрыбуты прафесійнага ваяра ў самім дружынным асяродку.

Такім чынам, сярэднявечныя графіці дазваляюць не толькі рэканструяваць знешні выгляд людзей, але і далучыцца да свету іх ідэалаў і ўяўленняў. Гэтаксама і сучасныя фотапартрэты праз пэўны час для ўважлівага назіральніка будуць не толькі адлюстраваннямі людзей, але і каштоўнымі крыніцамі ведаў пра іх уяўленні аб ідэалах прыгажосці, модзе, думках і светапоглядзе.

Вось так самыя нечаканыя знаходкі археолагаў могуць даць унікальную інфармацыю пра сваіх стваральнікаў, якія, відавочна, і падумаць не маглі, што іх практыкаванні пераўжывуць стагоддзі і будуць так высока ацэнены з практычнага боку. У сувязі з гэтым застаецца толькі меркаваць, што праз некалькі стагоддзяў навукоўцы скажуць на падставе аналізу сучасных графіці і пра нас нешта вартае.